

REKONSTRUKCIJA KONFESIJE RANOKRŠĆANSKE CRKVE U POSTIRIMA NA BRAČU

Radoslav Bužančić

UDK 726.591.12.033.1(497.5 Postira)

Izvorni znanstveni rad

Radoslav Bužančić

Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine

Glavno povjerenstvo u Splitu

U ovom se radu donosi rekonstrukcija izvornog izgleda svetišta ranokršćanske bazilike u Postirima na Braču. Iz ulomaka kamenog namještaja crkve i detaljnog snimka konfesije autor predlaže rješenje oltara koji je, prema nekim indikacijama, imao ciborij. Konfesija neuobičajenog L oblika nastala je zbog kvadratnog dubokog loculusa s bočno pridodanim stepenicama.

Brač, smješten u neposrednom ozračju Salone, izuzetno je pogodan za proučavanje morfologije kasnoantičke arhitekture koja je na tom otoku zastupljena velikim brojem istraženih lokaliteta kao i tipološki različitim rješenjima sakralnih građevina. Bazilika u Poveljima s upisanom apsidom na kojoj je monumentalna trifora odaje orijentalni upliv na ranokršćansko graditeljstvo otoka. Njena je krstionica i danas pod izvornim svodom kao dio župne crkve. Crkva u Lovrečini u prošlom je stoljeću imala svod nad apsidom i prozore na glavnom brodu koji su se nalazili iznad krova krstionice, a svojim prostornim rasporedom složene građevine s transeptom jedinstveno je arhitektonsko rješenje na Braču. Neke su crkve sačuvane u arheološkim slojevima, jer su više puta iz temelja preuređivane pa se često zatirao svaki trag ranije arhitekture. Zbog toga su se gubili raskošni interieuri s kamenom opremom, tako da se iz malobrojnih ulomaka skulpture može zamisliti samo dio pravog bogatstva arhitektonske plastike ranokršćanskog razdoblja.

Nedavno otkrivena i istražena crkva sv. Ivana u Postirima, zajedno s dosad poznatim bazilikama u Poveljima i Supetru, ubraja se u trobrodne bazilike sjeverne obale otoka, koje su podignute za Justinijanove vladavine jadranskom obalom u 6. st.¹ Njezinim otkrićem umnogome je obogaćena spo-

¹ V. Kovačić, Postira, Ranokršćanski spomenici otoka Brača, Split 1994, 42.

Ranokršćanska crkva u Postirima na Braču

znaja o kasnoantičkoj arhitekturi otoka Brača koja je u neposrednoj blizini centra nastala pod utjecajem salonitanske graditeljske tradicije.²

Pravilnost gradnje svojstvena je vremenu u kojem se crkva gradila, a radovi su se odvijali planirano po unaprijed zadanom redosljedju. Vidi se da su istovremeno postavljeni temelji crkve, stilobati kolonada, krsni zdenac i confessio što navodi na pomisao kako je crkva projektirana na pažljivo odabranom terenu, a izgradnja provedena "ex nihilo" uz brižljiv nadzor. Zahvaljujući pravilnosti i analogijama s ranije istraženim bračkim crkvama, bilo je moguće rekonstruirati izvoran izgled bazilike, a iz nevelikog broja ulomaka kamene plastike i uočenih odstupanja od projekta razaznati elemente unutrašnje opreme kojima je iščezao gotovo svaki trag.

U zapadnoj je crkvenoj arhitekturi kasne antike već sjedinjeno svetište namijenjeno euharistiji i martirij s relikvijama mučenika kojemu je crkva bila

² Prije tiskanja kataloga Ranokršćanski spomenici otoka Brača sintezna razmatranja o ranokršćanskoj arhitekturi na otoku iznio je *I. Fisković*, O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti, Arheološki radovi i rasprave VIII-IX, Zagreb 1982, 159-216, sabravši rezultate dotadašnjih istraživanja F. Bulića, I. Ostojića i D. Domančića. O funkcionalnim i liturgijskim elementima crkve u Lovrečini usp. *D. Domančić*, Krsni zdenac ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču, PPUD 23, Split 1983, 41-48; *J. Jeličić*, Diakonikon ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču, PPUD 26, Split 1986-1987, 33-48.

Konfesija ranokršćanske crkve u Postirima

posvećena, tako da se ono istovremeno koristi za svakodnevno euharistijsko okupljanje kao i za posebne liturgijske obrede posvećene svečevu kultu.³ U apsidi ranokršćanske crkve u Postirima pronađeni su ostaci konfesije L oblika, a njezina neuobičajena forma nastala je zbog kvadratnog dubokog loculusa s bočno pridodanim stepenicama kojima se do njega silazilo.

Njegova temeljna ploča izrađena je od monolita, a pronađena je prevaljena na mjestu svetišta podignuta sa svog ležišta. Na sreću, ploča je ipak ostala pored svog temelja, a otisak koji je ostavila u ranijem ležištu nije dovedio u pitanje njen izvorni položaj. Na njoj površini posebnu je pozornost privlačio raspored žljebova za "pera" vertikalnih ploča od kojih je konfesija bila sastavljena, jer se iz tog rasporeda mogao razaznati oblik i veličina loculusa u kojem je stajao relikvijar. Prilikom detaljnog snimanja ove ploče na fino obrađenoj površini otkrivene su međusobno okomito ugrebane linije kojima je sjecište na polovini ploče ograđeno utorima za postavu vertikalnih stijenci groba. Preciznim arhitektonskim snimkom čitave građevine otkriveno je da su upravo ovi znakovi ucrtani pravci koji predstavljaju osi crkve, te da je njihovo sjecište centar loculusa konfesije. Zacijelo ovako precizno ucrtavanje središta groba nije služilo za postavu relikvijara već je pomagalo prenošenju zamisli graditelja s nacрта na teren. Ujedno ovaj postupak odaje proces grad-

³ A. Grabar, *Martyrium, Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, I, Architecture, London 1972 (Paris 1946), 350.

Kapitel s akantusom

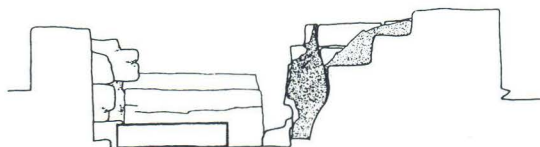
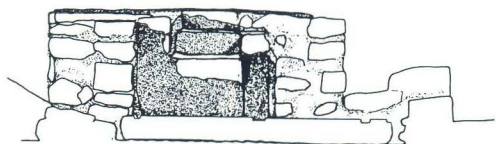
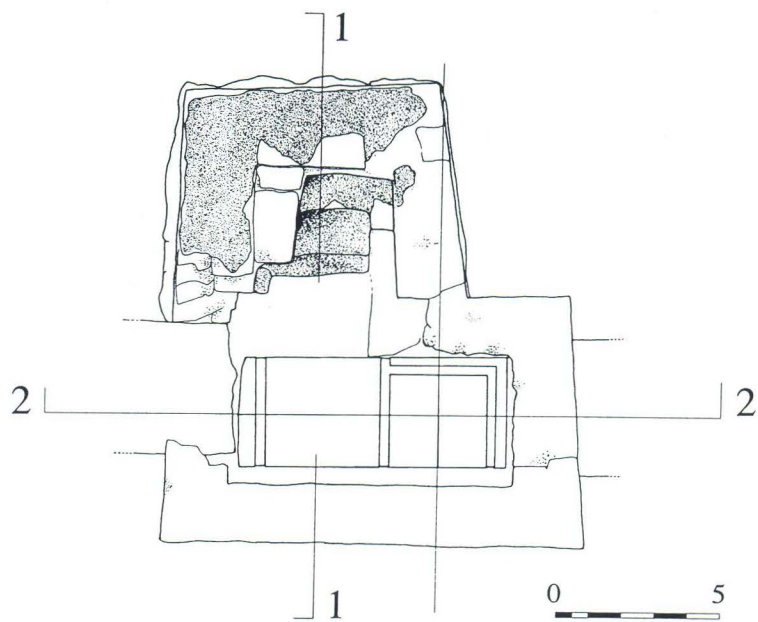
Dio pilastra oltarne pregrade

nje crkve koja je započeta upravo polaganjem temelja konfesija koji jest ishodište crkve. Iz položaja iskopanih stopa temelja trijumfalnog luka, kojima se ucrtana os sjever-jug u potpunosti poklapa s pravcem ucrtanim na temeljnoj ploči, preciznim mjerenjem možemo utvrditi da se centar *loculus* poklapa s projekcijom središta zaglavnog kamena trijumfalnog luka, a to se može potvrditi i na drugim primjerima ranokršćanske arhitekture na prostoru salonitanskog utjecaja.⁴ Takav postupak prenošenja nacрта na teren dokazuje živu antičku graditeljsku tradiciju i nesumnjivu primjenu antičkoga mjernog instrumenta *grome*. Temeljna ploča konfesije poslužila je kao *lapis*, pravokutni kamen na kojem su s gornje strane bile ucrtane dvije linije koje se sijeku pod pravim kutom tvoreći sjecište ili razdjelnicu koja se kod starih rimskih *gromatika* nazivala *decussis*.

Gradnja crkve započela je simbolički i stvarno postavom donje ploče konfesije za koju se može smatrati da je ishodište i *decussis* crkve sv. Ivana u Postirima. Sličan primjer prenošenja projekta na teren otkriven je u sjecištu *carda* i *decumanusa* Dioklecijanove palače u Splitu za vrijeme arheoloških istraživanja Peristila.⁵

⁴ J. Jeličić-Radonić, Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru, Split 1994, 19.

⁵ B. Gabričević, Decussis Dioklecijanove palače u Splitu, VAHD LXIII-LXIV, Split 1961-62, 113.-123. Na dubini od 2,5 stope ispod antičkog pločnika pronađen je sazidani kvadrat križnog oblika s upisanim križem u centru kojeg se vjerojatno nalazio *lapis* mjernika.

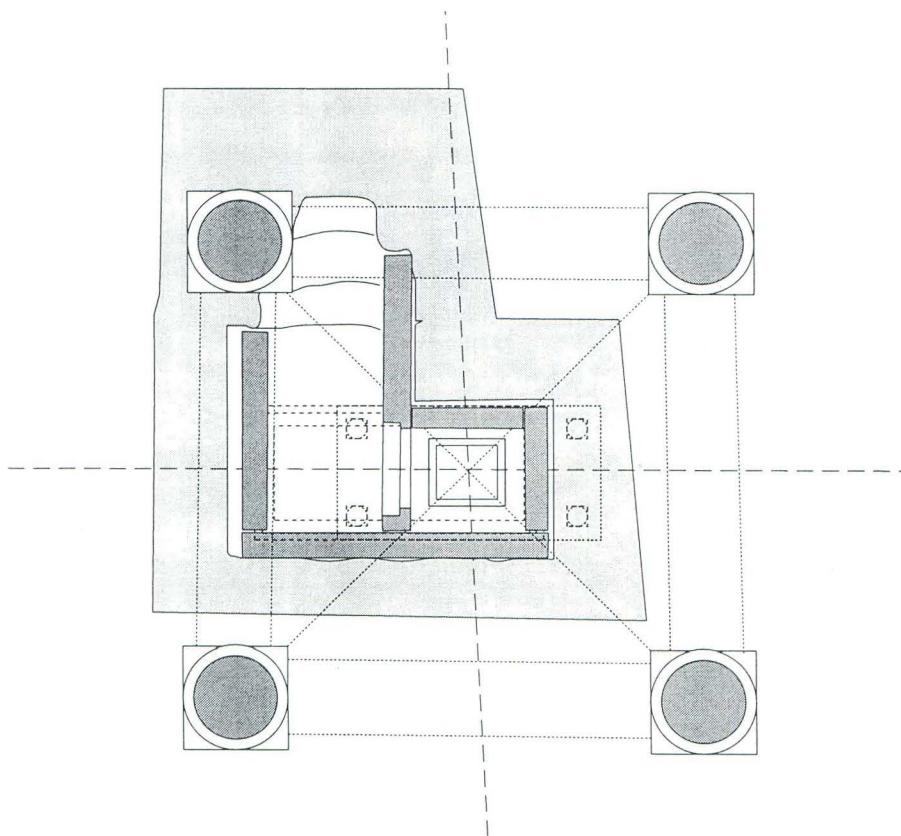

Arhitektonska snimka postojećeg stanja konfesije u Postirima

Tehnološki promatrano, gradnja konfesije može se smatrati montažnom,

što vrijedi i za krsni zdenac koji je u ovom primjeru najbolje predstavio graditeljsku zamisao i njeno ostvarenje. Na monolitni kameni temelj konfesije debljine 14 cm montiraju se vertikalne ploče u unaprijed za njih isklesane utore, koji nam danas precizno odaju položaj izgubljenih komada, a montaža se odvijala na slobodnom široko iskopanom prostoru koji se poslije zasipao. Da bi se osigurala stabilnost vertikalno osovljenih ploča, koje su svojom debljinom od 12 cm konstruktivno dovoljne, do trenutka zasipanja zemljom one su s vanjske strane pridržane pomoćnim zidom koji je građen u trenutku kad su ploče bile postavljene. Tehnika podizanja ovog zida, tipična za ono vrijeme, obilovala je vapnenim mortom. Tako su baš ovi zidovi, iako je stoljećima materijal raznošen, a posebno fino obrađene kamene ploče, sačuvali otisak njihove poledine toliko vjerno, da se na njemu može vidjeti trag obrade koji su ostavili antički klesarski alati. Ujedno je ta dragocjena ljuska negativ sklopljene kamene montažne gradnje što omogućuje da se pripadajući dio konstrukcije koji nije nađen in situ prepozna i postavi na mjesto gdje se izvorno nalazio, s preciznim umetanjem u vlastiti otisak.

Tlocrtna rekonstrukcija konfesije i ciborija

Dijelovi nadgrobne menze

Konfesija postirske bazilike ima L oblik jer je *sepulchrum* kvadratnog tlocrta, smješten u središnjoj osi crkve i pod trijumfalnim lukom apside, a do njega se silazilo bočno pridodanim stepenicama. Kvadratni tlocrt *loculosa* i pačetvorinasti dodatak stepenica sa sjevera tvore izmaknutu L formu koja se otklanja od centra građevine. Primjeri oltara s asimetričnom dispozicijom konfesije u odnosu na longitudinalnu os bazilike, i s bočno pridodanim stubištem, prisutni su u ranokršćanskoj arhitekturi na obali Crnog mora. Bazilika s reduciranim križnim transeptom u Tropaeum Traiani ima u svetištu kriptu (1 x 1,2 x 2,2 m) s nišom za relikvije u istočnom zidu.⁶ Stepenice za pristup nalaze se južno kao i u drugom rumunjskom primjeru “bazilike cisterne” koja ima sličan raspored svetišta.⁷ Ovakve konfesije nastale su od hipogeja ranijih

Ulomak mramorne oltarske menze

Baza stupića menze

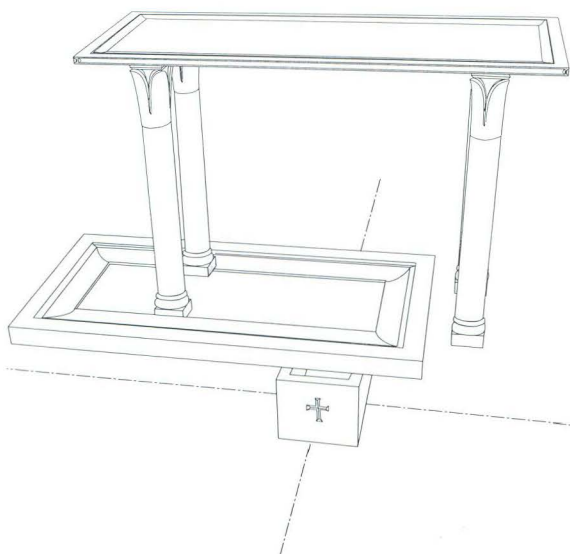
martirija koji su duboko ispod poda svetišta imali grobnu komoru s ostacima mučenika. Carski arhitekti unose inovacije u sakralnu arhitekturu svodeći grob mučenika na simboličnu komoru u svetištu crkve.⁸ Ta imitacija groba martira najčešće je izrađena tako da loculi imaju križni oblik poput onih iz crkve sv. Ivana Studiona u Konstantinopolisu, sv. Dimitrija u Solunu, crkve u

⁶ I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma 1977, 168.

⁷ ibidem, 171.

⁸ A. Grabar, o.c., 36.

Hisar-Banji pokraj Filippopolisa u Bugarskoj, te u Concordiji Sagittariji kod Portuguara.⁹ Križno oblikovani confessio rano je prisutan na Jadranu. Confessio križnog oblika nalazio se u bazilici sv. Ivana u Povljima na Braču, a istog je oblika u crkvi sv. Ivana u Starom Gradu na Hvaru.¹⁰ Križnog je oblika i konfesija ranokršćanske crkve u uvali Sepen kod Omišlja na Krku, što potvrđuje zastupljenost ove forme u otočkim crkvama na Jadranu.¹¹

Rekonstrukcija položaja oltarne menze iznad središta konfesije i nadgrobne menze

Svete moći vjerojatno su bile pohranjene u kamenom relikvijaru koji je imao oblik malenog sarkofaga poput moćnika pronađenog u Lovrečini, ili pak u metalnom kovčežiću.¹² Na gornjoj je strani konfesija bila pokrivena kamenom menzom profiliranih rubova koja je pronađena u dijelovima u odvodnom kanalu krsnog zdenca, a sačuvani ulomci dostatni su za njenu

⁹ ibidem, 351; A. K. Ορλανδος, Η Ξυλοστῦχος παλαιοχριστιανικ βασιλικ της Μεσογειακης λεκ νης, II, Αθιναι 1954, 463-466; sl. 405; R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, 1986 (1 ed. 1965), 487.

¹⁰ D. Domančić, Povlja, Ranokršćanski spomenici otoka Brača, Split 1994, 17.-21; J. Jeličić-Radonić o.c., 20.

¹¹ A. Šonje, Starokršćanska bazilika kod Omišlja na otoku Krku, Krčki zbornik 21, Krk 1990, 98-99.

¹² J. Jeličić-Radonić, Lovrečina, u: Ranokršćanski spomenici otoka Brača, Split 1994, 35.

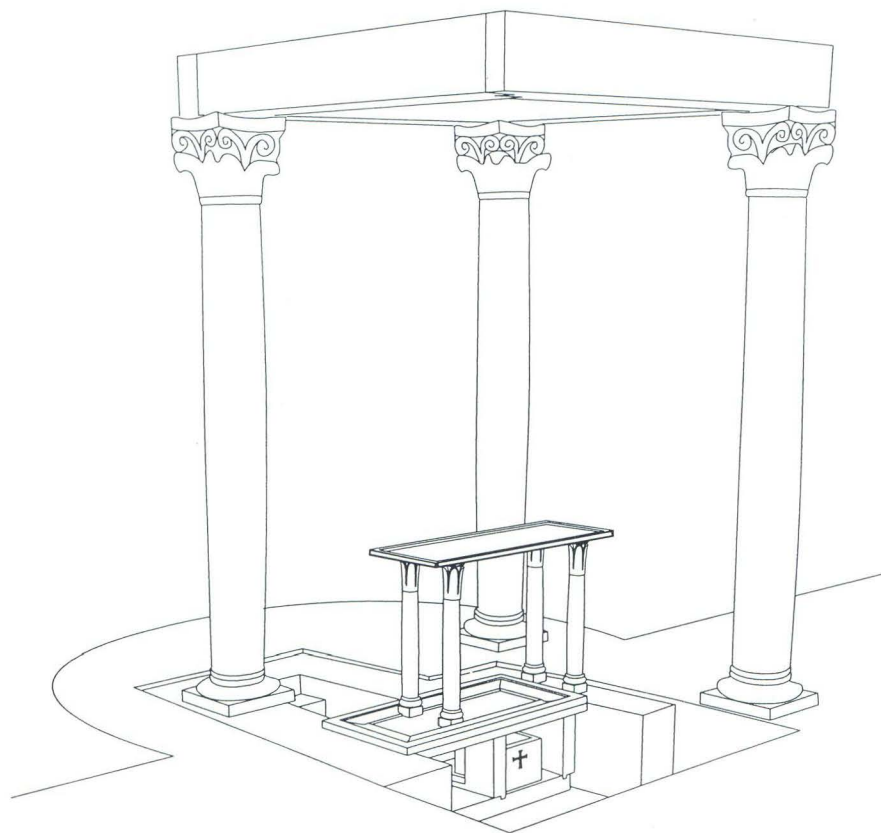
rekonstrukciju. Veličina odgovara ploči kojom se zatvarala gornja strana konfesije. Oltar koji je nad njom podignut na četiri stupića imao je mramornu menzu čiji je ulomak pronađen za vrijeme istraživanja crkve. Središte oltara moralo je biti nad relikvijarem u projekciji zaglavnog kamena trijumfalnog luka koji je već prije izgradnje ciborija simbolički naznačio nebo nad svetim relikvijama kao jamstvo vječnoga života.¹³ Tako precizno centrirani oltar nije se mogao uskladiti sa središtem grobne menze na podu iznad relikvijara, nego je oltar morao biti pomaknut u os crkve. Slične nadgrobne menze pronađene su nad grobovima u Saloni. Položaj oltara slijedio je arhitekturu svetišta, neovisno o smještaju *mensae martyrum* u podu crkve, što se jasno vidi na salonitanskim primjerima, od kojih jedan, pronađen u transeptu crkve na Manastirinama, nosi natpis biskupa Gaianusa, a drugi je s dijelom natpisa biskupa Symēriusa bio u apsidi iste crkve.¹⁴ Oba primjera imala su oltare podignute nad grobovima biskupa što je kod prvog primjera već uočio i Egger tumačeći urezani kvadratni utor kao položaj baze stupića oltarne menze. Osobito je značovit primjer Simferijeve menze na kojemu se jasno vidi kako oltar samo s jednim parom nogu sjeda na njenu površinu i to tako da se baze stupova naslanjaju blizu njenog središta. Sličan je položaj oltara postirske crkve u odnosu na grobnu menzu koji se pretpostavlja kod rekonstrukcije jer donja menza pokrivajući confessio nije mogla pratiti uzdužnu os crkve dok je oltar to zacijelo morao.

Način istraživanja, dokumentiranja i proučavanja otisaka kamenih elemenata pokazao se neprocjenjivo korisnim u proučavanju i obnovi ranokršćanske arhitekture na Braču. Otisci temelja oltarnih pregrada u obilnom vapnenom mortu omogućuju njihovu potpunu rekonstrukciju iz relativno malog broja ulomaka kamenog namještaja. Isto tako je otisak fuga kamenog popločenja prezbitarija obližnje crkve u Lovrečini, uz nekoliko fragmenata pločnika koji su pronađeni in situ, omogućio potpuno egzaktnu rekonstrukciju ovog pločnika.

Prije spomenuta ljska konfesije postirske bazilike nije samo poput voštane rukavice sačuvala otisak devastirane grobne komore podnožja oltara kojoj su odnesene kamene ploče, nego se iz nepravilnosti i odstupanja koje je sačuvala mogu pretpostaviti i posve izgubljeni dijelovi opreme unutrašnjosti od kojih se ništa materijalnog nije sačuvalo. Pozornost privlači suženje malog stubišta u bočnom kraku konfesije, koje je kod prve stepenice svedeno na širinu od 40 cm dovodeći njegovu upotrebnu vrijednost na simbolično. Zbunjujuće je djelovalo proširenje istog stubišta nakon dvije stepenice na normalnu širinu od 60 cm koja je najuža mjera potrebna za njegovo normalno funkcioniranje. Iz ovoga se može zaključiti: prvo, da je na tome mjestu nešto bilo postavljeno zbog čega su prve dvije stepenice sužene i, drugo, da je to što je postavljeno izrađeno nakon završetka gradnje konfesije bilo posljednje što se oltaru pridodalo. Postojeći zid zajedno s ovim proširenjem postao je tako temelj stupa naknadne konstrukcije. Razlog za ovakvu deformaciju najvažnijeg elementa crkve morao je biti izuzetno značajan, te isto tako nepromjenljiv.

¹³ A. Grabar, o.c., 91.

¹⁴ N. Duval, *Mensae funéraires de Sirmium et de Salone*, VAHD 77, Split 1984, 207, 211.

Perspektivni prikaz svetišta ranokršćanske crkve u Postirima s presjekom kroz konfesiju

Pretpostavljam da je jedini razlog, dovoljno značajan, koji je deformirao izvornu zamisao o izvedbi pristupa fenestelli reliquiarum, gradnja ciborija nad oltarom crkve. Ovo proširenje stoga je vjerojatno temelj baze jednog stupa ciborija kojemu se središte nesumnjivo moralo poklapati sa središtem crkve, oltara i relikvijara.¹⁵ Položaj pretpostavljene baze daje elemente za određivanje raspona greda ciborija, koji je iznosio oko 5,5 stopa ili 176 cm. Širenjem baza veličina ovog ciborija koji je vjerojatno po konstrukciji nalikovao na zasad jedini pronađeni brački ciborij krstionice iz Lovrečine, dimenzije greda arhitrava razmjerno bi narasle do neracionalne mjere, pa je i to možda razlog što je temelj baze morao biti primaknut bliže središtu. Ilustracije radi, usporedimo li visine kamenih greda koje bi za različite raspone imale istu nosivost,

¹⁵ Oltarni ciborij izrađen je naknadno, nedugo nakon gradnje crkve, što se vidi iz opisa ranije spomenuta suženja stubišta.

vidimo da je ekvivalent nosivosti grede, statičke visine presjeka od jedne stope, za ranije spomenut uvećan raspon, greda visine od 1.33 stope što je za 30 posto veća visina presjeka. Mala je mogućnost da se kod narudžbe ciborija nad oltarom potkrala greška u veličini, jer je za razliku od ciborija krstionice bio naručen naknadno, nakon gradnje crkve.¹⁶ Ovakva datacija ciborija u vrijeme nakon gradnje crkve još uvijek govori u prilog vrlo ranom uvođenju tog elementa u arhitekturu.¹⁷

Svrha rekonstrukcije oltara postirske bazilike iz skromnih tragova i ostataka tek je postavljanje problema izgleda i nadgradnje konfesije kao i opreme ranokršćanskih crkava salonitanske okolice koje su u znatno većoj mjeri sačuvale obrise arhitekture nego skulpture.

¹⁶ Postojanje ovog ciborija samo se može pretpostaviti jer su pronađeni temelji na krsnom zdencu koji su mogli služiti podizanju ciborija, a izvedeni su u vrijeme gradnje crkve. Ako je ovaj ciborij postojao, imao je raspon stupova isti kao i ciborij nad oltarom.

¹⁷ *M. T. Smith*, The development of the altar canopy in Rome, *Rivista di archeologia cristiana*, anno L, no. 1-4, Roma 1974, 379-414. Najranija pojava oltarnih ciborija u Rimu datira se u 6. st. Prije toga oni se podižu samo iznad posebno štovanih grobova.

THE RECONSTRUCTION OF THE CONFESSIO OF THE EARLY CHRISTIAN CHURCH IN POSTIRA ON BRAČ

Radoslav Bužančić

The Church of St. John in Postira on Brač, along with the known basilicas in Povelja and Supetar, belongs among the three-aisled basilicas of the northern coast of the island erected during Justinian's rule over Dalmatia.

The reconstruction of the original appearance of the building was possible thanks to the regularities of the planned edifice and to the excavated fragments of its architectural sculpture. Measurements of distortions arising from adaptations to the newer building also helped in the reconstruction of the appearance of the church and in the understanding of its architecture. One of these deviations noticeable on the topmost step of the confessio suggests that in late antiquity St. John was subsequently given a ciborium above the main altar. The knowledge of its existence above the altar, emphasising its central position, is an important characteristic for the study of the furnishings of the Brač churches and the architecture of Justinian's period.

The first research work in the apse of the church of St. John uncovered remains of L-shaped confessio, indicating that this unusual form is due to steps which were added subsequently. Technically speaking, the building of the confessio can be regarded as mounting and the same goes for the baptistry which in this example best represents the builder's concept and its realisation.

Vertical slabs were mounted into previously cut out grooves in the monolithic stone foundation, 14 cm thick, of the confessio which today reveal precisely the positioning of the lost pieces. The mounting was done in open, broad excavation which was later filled in. In order to ensure the stability of the vertical slabs, which themselves 12 cm thick and were sufficient to carry the superstructure, they were supported from the outside by an auxiliary wall up to the moment of the land in-fill. That wall is an auxiliary construction built when the slabs were mounted to support them in their upright position. Since the late antiquity technique of wall building used much limestone mortar, the texture and form of the stone slabs panelling were imprinted in it.

At the same time this precious shell is a negative image of a stone mounting, which enables recognition of the parts of the construction which belong with it and which were not found in situ. It also enables its positioning in the place where it was originally found, with the precise insertion into its own imprint.

Our attention is drawn to the narrowing of a small staircase in the side of the confessio which was reduced to a width of 40 cm at the first step, ensuring that it was of a purely symbolic nature. The widening of the same staircase after two steps to a width of 60 cm, which was the narrowest measure necessary for its functioning, is confusing. Two facts can be concluded from this: firstly, something once existed in that place which required that two steps be narrowed, and secondly, whatever was placed there was added as the last item after the completion of the building of the confessio. The existing wall and this widening became the base for the column of an additional construction. The reason for such a deformation of the most important element of the church must have been exceptionally significant, and also unchangeable. It may be supposed that the building of the ciborium above the altar of the church was the only sufficiently significant reason which could have required the narrowing of the steps leading to the tomb with *fenestella reliquiarum*. This broadening is most probably the base of the column of a ciborium of which the centre doubtless had to conform with the centre of the church, of the altar and of the reliquary.